

SOCIOLOGIE NA DE WETENSCHAPSKRISIS, EEN "SIMPEL" VERHAAL

Herman Warringa

Samenvatting

De opzet van het stuk is het globaal beschrijven van een ontwikkeling in de sociologie die ik als een gebrek meen te mogen betitelen, namelijk het op een dusdanige manier aandacht besteden aan ideeën, opvattingen, enz. die ons (sociologen) moeten redden, dat daarbij de sociologie zelf uit het gezichtsveld dreigt te verdwijnen: de verzelfstandiging van bijvakken.

Inleiding

De wat optimistische titel is een beetje misleidend. De sociologie is nog niet uit haar crisis herrezen en het verhaal is minder simpel dan het op het eerste gezicht lijkt. Die crisis in de sociologie is naar mijn idee wel degelijk een serieuze zaak en in het geheel geen fictie die sommigen daar graag in willen zien (een soort ziekte waaraan een aantal vakgenoten lijden, die het 'om de een of andere reden niet meer zien zitten'). Met deze konstatering, mijnerzijds, is echter nog maar weinig bijgedragen om het probleem te verhelderen. Dit stuk heeft als belangrijkste opzet een poging tot het aanduiden van een 'gebrek' dat veel sociologie op dit punt kenmerkt; zolang er niet wordt gewerkt aan het opheffen daarvan zal die crisis ook niet worden opgelost. Het wordt onder de hand hoog tijd dat sociologen ophouden met zich te verschuilen achter de crisis (1), als het gaat om de vraag of zinvol sociologisch werk mogelijk is. Dat dit geen vraag is die zonder veel moeilijkheden kan worden beantwoord, lijkt me voor de hand te liggen; een groot deel van dit stuk gaat over dergelijke moeilijkheden. Aangezien ik een aantal opmerkingen zal maken over wetenschapsfilosofie en haar verhouding tot de sociologie (en andersom), is het wellicht nuttig op voorhand op te merken dat het niet mijn bedoeling is kritiek uit te oefenen op wetenschapsfilosofie, maar wel op het 'gebruik' dat sociologen daarvan maken; hetzelfde geldt met betrekking tot andere bijvakken, zoals daar zijn, geschiedenis, economie, filosofie, psychologie, enz.

Het 'gebrek' dat ik wil signaleren houdt in dat wetenschapsfilosofie - daartoe zal ik me hier beperken - telkens meer en meer de plaats in schijnt te nemen van sociologie (2). Hiermee bedoel ik dat we moeten spreken van een verzelfstandiging van wetenschapsfiloso-

fie-in-de-sociologie. Daardoor wordt de m.i. toch wel voor de hand liggende vraag naar het verband tussen wetenschapsfilosofie en sociologie (ofwel, de vraag: wat kan en moet wetenschapsfilosofie voor de sociologie betekenen?) naar de achtergrond verschoven, en een dergelijke situatie moet wel betreurd worden. Vooruitlopend op wat ik naar voren wil brengen, het 'gebrek' waar ik het over heb houdt in dat ideeën, ontwikkelingen, etc., die in de wetenschapsfilosofie van belang worden geacht, niet of nauwelijks worden uitgewerkt tot sociologische werkprogramma's.

Dit houdt mijnerzijds een soort pragmatische opstelling in, waarbij de sociologie zelf centraal staat. Dit laatste punt is voor mij nogal belangrijk, omdat het mijn 'drang tot alternatieven' in sterke mate bepaalt, beperkt zo men wil.

De crisis en de wetenschapsfilosofie

In deze paragraaf gaat het niet om de vraag of de wetenschapsfilosofie zelf in een krisissituatie verkeert (vanuit de sociologie gezien lijkt het daar niet op), maar veeleer om de vraag hoe wetenschapsfilosofen, die immers voor vele sociologen belangrijk zijn (3), aankijken tegen een verschijnsel als een crisis-in-een-discipline.

Het eerste dat opvalt is dat ze er tot voor kort niet erg veel aandacht aan hebben besteed. Dit is niet verwonderlijk, omdat het inherent is aan hun probleemstelling dat ze zich primair bezighouden met vragen als: wat is kennis? wat is groei van kennis? wat is vooruitgang in wetenschappelijke kennis? wat is een wetenschappelijk probleem? wat is korrekte toetsing? en dergelijke. Binnen dit niet kinderachtige kader is het hun verdienste dat de problemen op scherp worden gezet en dat hebben dergelijke problemen voortdurend nodig, omdat het hierbij helemaal niet gaat om abstrakte en neutrale problemen. Dit blijkt telkens weer, niet alleen omdat wetenschapsfilosofen dit zelf zeggen, maar ook uit de aandacht die door 'anderen' daaraan wordt besteed; plotseling komt het weer naar voren dat kennis, bijvoorbeeld, een sterk politiek geladen begrip is. Bekend in dit verband zijn de discussies die enkele jaren geleden hebben plaatsgevonden tussen Adorno en Popper, en tussen Habermas en Albert. Ook al spelen de invloeden daarvan nog steeds door (ze vormen een integraal onderdeel van de crisis in de sociologie), ze hebben relatief weinig invloed gehad op de methodologie, waarover de discussies in niet onbelangrijke mate gingen. In de methodologie werd de zaak pas op grotere schaal opengemaakt door de invloed van een andere discussie; die tussen Kuhn en Popper (en Lakatos en Feyerabend). Met

name Thomas Kuhn's 'The Structure of Scientific Revolutions' is zeer belangrijk geweest. Het werd voor het eerst gepubliceerd in 1962, maar pas later begon het ook buiten de kringen der Angelsaksische wetenschapsfilosofen door te dringen dat er iets belangrijks aan de hand was. Deze debatten moeten volgens velen, waaronder ik mezelf wil rekenen, als verplichte stof voor sociologen worden beschouwd, maar - en daar komt het 'gebrek' weer - hun inhoud is, enkele kleine aanzetten uitgezonderd (4), niet geanalyseerd met het oog op de betekenis ervan voor de sociologie (beoefening). Integendeel, de vraag die hardnekkig centraal blijft staan is: wie heeft er gelijk? Is het Popper of Kuhn of misschien Lakatos? Of toch Adorno, om maar te zwijgen van de vervaarlijke outsiders Polanyi en Feyerabend.

De vraag naar het 'gelijk' kan in zijn algemeenheid echter alleen worden beantwoord, wanneer men zich beperkt tot de probleemstelling van de wetenschapsfilosofie, met het bijbehorende jargon. Inderdaad, de problemen staan op scherp, maar wat je er als socioloog mee kunt en moet beginnen is niet duidelijk (en schijnt voor sociologen die zich ermee bezighouden ook vaak niet erg belangrijk te zijn). De probleemstelling van wetenschapsfilosofen is echter niet die van sociologen; tenminste, zo zou het moeten zijn.

Het bovenstaande is in het geheel geen pleidooi voor het negeren van wetenschapsfilosofie, omdat het onbelangrijk zou zijn. Het is wel een pleidooi voor het op maat snijden van de problematiek voor de sociologie. Dat sociologen pas door het bestaan van een crisis het belang van de problematiek (weer) zijn gaan inzien en dat ze daarbij gekonfronteerd worden met vragen die voor wetenschapsfilosofen dagelijks werk zijn, doen niets af aan deze opgave. Dat het uitermate ingewikkelde vragen zijn, die in existentiële zin onoplosbaar zijn, doen daaraan ook niets af.

Wetenschapsfilosofie en sociologie

De algemene vraag, in dit verband, moet luiden: wat betekenen ideeën, inzichten en ontwikkelingen in de wetenschapsfilosofie voor de sociologie? Anders gezegd, wat voor een sociologie (beoefening) moet men zich bij een en ander voorstellen? En iets konkreter, want verder kan ik hier niet gaan, in hoeverre zijn verschillende sociologische werkstijlen, gebaseerd op verschillende wetenschapsfilosofische ondergronden, inderdaad mogelijk? (5)

Deze vraag is uitermate gekompliceerd. Ze omvat niet alleen het probleem 'welke verschillen in werkstijlen

bestaan er?', ze omvat ook de vraag 'in hoeverre zijn dit dan 'echte' verschillen en niet, bijvoorbeeld, verschillende aspecten van een omvattende werkstijl, die niet voldoende is uitgewerkt?'. Maar ze omvat bovendien vragen naar de verhouding tussen filosofische stromingen en de daarop gebaseerde sociologieën; men kan hierbij denken aan de verhouding marxisme-marxistische sociologie, fenomenologie-fenomenologische sociologie, etc. De onduidelijkheden gelden vooral de zogenaamde alternatieve richtingen. Van het 'positivisme' weten we het zo langzamerhand wel. (6)

Naar mijn mening moet bij een beantwoording van dergelijke vragen de 'bijbehorende' sociologie de doorslag geven, en die is maar al te vaak nauwelijks ontwikkeld. Het vaak gehanteerde argument dat, bijvoorbeeld, de fenomenologische sociologie de filosofische fenomenologie niet voldoende recht doet wedervaren is een slecht argument. Dan is of de fenomenologie niet goed of, en dat lijkt waarschijnlijker, de erop gebaseerde sociologie is niet goed of niet goed genoeg uitgewerkt. (7)

Als men het heeft over de mogelijkheden/onmogelijkheden van verschillende sociologieën, dan spreekt men op de een of andere wijze over een faktor die alle mogelijke sociologieën gemeen hebben, en dat is hun speelruimte om te verschillen. (Dit 'gemeen hebben' wil uiteraard niet zeggen dat deze faktor voor alle sociologieën altijd dezelfde inhoud heeft).

Immers, al die sociologieën bestaan niet in het luchtledige, hoezeer het daar soms op mag lijken. Ze gaan niet alleen over de maatschappij, ze bestaan ook daarin (in het onderdeel van de maatschappelijke institutie Wetenschap, genaamd Sociologie). Alleen als het eerste zou gelden, kon men menen dat elke sociologie zichzelf in alle vrijheid zou kunnen definiëren en dan zouden ze ook volledig van elkaar kunnen verschillen. (8) Dit is echter niet het geval, en daarom is per definitie de speelruimte beperkt. Wat we niet weten is: hoe beperkt precies.

Om een voorbeeld van Beerling te noemen, wetenschap (9) maakt tegenwoordig deel uit van de politiek (wetenschapsbeleid en de financiering daarvan; onderwijs en de financiering daarvan), en alleen daarom al is de oude opvatting dat wetenschap zich in alle rust en geheel autonoom, binnen haar eigen domein, ontwikkelt onhoudbaar geworden. Die vorm van autonomie is verdwenen. Ondanks alle mogelijke verschillen van land tot land (in de geïndustrialiseerde wereld), van vak tot vak, dit lijkt een onontkoombare trend. Dit wil niet zeggen dat wetenschappers nu maar passief moeten toekijken en afwachten wat de overheid met hen voor-

heeft, het wil wel zeggen dat een al te naief vertrouwen in de onbegrensde mogelijkheden tot verandering (als men maar marxistisch, fenomenologisch, of hoe ook maar, te werk gaat, dan....) nogal gevaarlijk is en, naar mijn idee, zijn doel voorbij zal streven. Het wetenschappelijk bedrijf, hier de sociologie, zal op die manier in tweeën gesplitst blijven: een deel dat 'praktisch werkt' en, ondanks haar trots daarop, inderdaad in vele opzichten onkritisch is, en een deel dat zo kritisch is dat er van welk praktisch werk dan ook niets meer terecht komt.

Natuurlijk vereist wetenschap, om Beerling nu te citeren, wel degelijk een zekere houding en een 'commitment', maar met deklaraties dienaangaande komt men er toch niet. Zo'n houding en zo'n commitment moeten worden gezien als 'wetenschapsvoorbeeldige' inzichten. Evenwel niet zo dat er als vanzelf voorbeeldige wetenschap uit resulteert. Wel zo, dat zij inspiratieve aanwijzingen opleveren die de wetenschappelijke activiteiten in bepaalde richtingen kunnen stuwen. Weer niet zo, dat zij bij uitsluiting de wetenschapsman zouden aanspreken. Weer wel zo, dat zij hem als wetenschapsman specifieke verplichtingen opleggen, onderscheidbaar van wat de religieuze leider of de praktische politikus te doen staat (Beerling, 1973^a, pp. 62-63). Het onderscheid waar Beerling het over heeft zit hem in het vak van wetenschapper, in zijn discipline. Deze legt hem niet alleen aan banden, ze biedt hem tegelijkertijd zijn mogelijkheden. Elders gebruikt Beerling hiervoor de metafoor van de gevangeniswerken die tevens vrijheidswerken zijn (Beerling, 1973^b, p. 184, in een uitermate goed opstel over 'Mens en Menselijke Instellingen').

Het is zeer wel mogelijk dat deze passage niet erg duidelijk overkomt. Er is inderdaad sprake van een zekere halfslachtigheid, maar het is een m.i. onvermijdelijke halfslachtigheid, die niet kan worden weg-gewerkt door een betere en scherpere definiëring van het probleem. Wat de passage betekent is het volgende: de sociologie (en in hoeverre dit voor wetenschap in zijn algemeenheid geldt laat ik hier buiten beschouwing) kan zich nooit losmaken van haar verleden en haar heden. Dit noemen we dan haar historische ontwikkeling en haar positie in de maatschappij nu. Beide aspecten bepalen de mogelijkheden voor toekomstig werk, zij het dat die mogelijkheden op dit moment niet volledig bekend zijn; immers, door wetenschappelijk werk wordt de maatschappij per definitie veranderd, maar niet altijd op een wijze die was voorzien (10).

Om nu precies de inhoud en de betekenis van de twee

soorten autonomie te bepalen (de ene, de puur autonome ontwikkeling die verloren ging, en de andere, de institutionalisering, die werd gewonnen) is geen eenvoudige zaak, zeker niet als men een dergelijke vraagstelling in zijn algemeenheid wenst te beantwoorden. Voordat ik hierop wat meer inga, wil ik nog even Beerling volgen, die de nodige aandacht heeft besteed aan allerlei vormen van radikalisme, die momenteel zo frekwent opduiken in de sociologie. Al die radikalismen hebben, zo beargumenteert hij, veel te maken met de ontwikkeling van de zg. geseekulariseerde wereld, vooral in de twintigste eeuw. In die wereld heeft de hoop op toenemende vrijheid zich voornamelijk rond de wetenschap opgezameld. En die hoop is sterk afgebrokkeld; het klimaat rond de wetenschap is ernstig aan het verslechteren. Het 'onbelemmerd stralende licht van vroeger heeft plaats gemaakt voor een zeker clair-obscur'. Tot deze ontegenzeggelijke verduistering heeft ongetwijfeld de nogal laat gekomen ontdekking (11) van haar maatschappelijke en politieke vervlochtenheid in de hoogste mate bijgedragen. In plaats van onttrokken, vrijzwevend en praktisch tot niets, althans niets in het bijzonder, verplichtend kwam zij tevoorschijn als een sociale variabele van de eerste orde, nauw gelieerd met bestaande machtsverhoudingen en belangengroeperingen, respectievelijk vertegenwoordigd door politieke overheden en industrieën als haar voornaamste (in de zg. neokapitalistische structuur steeds meer op elkaar inspelende) afnemers. De ivoren toren stortte in. Deze konstatering van de waardebetrokkenheid en maatschappelijke vervlochtenheid der wetenschap heeft tot veel schrik en paniek aanleiding gegeven. Beerling stelt dat die schrik juist voor sociologen getuigt van een zeer on-sociologisch inzicht: "wie daarover in termen van zelfbevelekking spreekt moet althans als socioloog nog geboren worden en had beter weg kunnen blijven". Hoe het ook zij, in de sociologie heeft de schrik monumentale afmetingen aangenomen, en 'beterschap wordt beloofd'; van de grond af zal alles opgebouwd worden. En dat is nu juist niet mogelijk. De vraag hoe, ondertussen, die nieuwe sociologie eruit zal komen te zien en hoe zij te werk zou moeten gaan en wat voor resultaten zij zou kunnen bereiken is nog door geen van haar woordvoerders, verkondigers of verbeiders met enige nauwkeurigheid beantwoord. Het probleem waar het daarbij om gaat is: in hoeverre kan het raditionele wetenschapsbeeld worden afgetakeld zonder dat er als wetenschap niets onderscheidbaars meer overblijft. Veel van wat de traditionele wetenschap wordt verweten is geformuleerd in termen van de spijkerharde feitenjacht, waarmee ze zo langzamerhand is vereenzelvigd. Dat is een slechte taktiek. Er is immers altijd sprake van feiten,

het zijn niet altijd dezelfde 'zaken' die feiten worden genoemd. Het is, aldus Beerling, inderdaad waar dat een zekere overwaardering van feiten en feitenken- nis (op een bepaalde manier tot stand gekomen) deel uitmaakt van de mentale make-up van een vooral tech- nisch georiënteerde wereld; dat daardoor andere kennis- vormen het gevaar lopen verdrongen te worden, is ook waar. Echter, door alleen een tegenkultuur te beplei- ten komt men er zeker niet uit. De sociologie kan zich niet onttrekken aan het bestaande waarin ze betrokken is, en de sociologie van de sociologie, die in de vol- gende paragraaf ter sprake komt; laat juist zien dat dit niet kan: 'uit het moeras van haar historisch-so- ciologische zelfrelativering zou zij (de sociologie) zich toch weer aan haar eigen haren naar boven moeten trekken, doende alsof een historisch bepaalde situatie de situatie en haar hoogste idealen die van alle tij- den waren'. Die opheffing van de afstand tussen de so- ciologie en de samenleving waarvan zij het produkt is is een rampzalige, want de kritische functie van de sociologie ten aanzien van die samenleving - het deze ongemakkelijk te maken - is dan niet meer uitvoerbaar. De sociologie moet oppassen voor teveel zelf-sociolo- gisering. Tot zover Beerling in zijn peroratie. Met veel van zijn opmerking kan ik het eens zijn, maar hij blijkt helaas zeer vaag met betrekking tot het pro- bleem 'hoe de sociologie die kritische functie dan wel kan en moet uitoefenen' (en dat is zeker een vervelend en waarschijnlijk niet geheel toevallig gemis).

Een tussenbalans

Tot nu toe heb ik geprobeerd te beargumenteren dat er, uitgaande van het bestaan van een (serieuze) crisis, vanzelfsprekend aandacht wordt besteed aan wat 'ande- ren' (hier: bepaalde wetenschapsfilosofen) hebben op te merken en bij te dragen. Het gebrek dat ik meen te signaleren is dat dergelijke opmerkingen en bijdragen beslist onvoldoende worden uitgewerkt in de richting van een sociologisch werkprogramma; er lijkt een soort vlucht uit de sociologie aan de gang te zijn, terwijl men toch niet de positie als socioloog verlaat. Of men deze problematiek nu formuleert in termen van internalistisch-externalistisch (12), of in termen van autonomie-niet-autonomie, of hoe ook maar, het lijkt, gezien alle bekende analyses, evident te stellen dat de crisis noch een interne noch een externe aangelegen- heid is, maar een combinatie van beide. En daar zit dan de clou, want hoe kom je daaruit? Immers, de kri- sis is niet een volledig autonome zaak, en dus de 'op- lossing' ook niet; toch houdt dat in het geheel niet in dat je de verantwoordelijkheid kunt afschuiven.

Kortom, het probleem is niet in een formule te vatten, en in zijn algemeenheid te beantwoorden. Dat zou een mate van controleerbaarheid, ten aanzien van de resultaten van wetenschappelijk werk, veronderstellen die er (gelukkig) niet is. Je kunt en moet zoveel mogelijk opsteken van de fouten die gemaakt zijn, maar er bestaat geen enkele garantie dat het mogelijk is überhaupt het maken van fouten in de toekomst te vermijden; het is dan ook volstrekt onwaarschijnlijk dat dat zou kunnen. Zolang men als wetenschapper blijft werken kan men niet veel meer doen dan het werken met de autonomie die er dan, zij het niet volledig bekend, overblijft. Daarin ligt de zin en de betekenis van het serieuze aandacht besteden aan 'interne structuren en ontwikkelingen van de wetenschap'. Dit houdt inderdaad een soort pragmatisme in, niet gebaseerd op een idee van 'geen vervelende vragen meer en gewoon je werk doen', wel gebaseerd op een herleving van de sociologische verbeeldingskracht, zoals Mills die al eens zeer krachtig heeft bepleit. Uit deze (vage) positiebepaling vloeit eveneens voort dat men bij een daarop gebaseerde werkwijze voor een groot deel zal moeten doen alsof de problematiek die hier wordt aangesneden, wel een autonome aangelegenheid is (13). Hierin zit, inderdaad, een paradox, die ik niet kan vermijden, omdat dat een dusdanige definitie van de sociologie zou inhouden dat ik me dan weer schuldig zou maken aan de fouten die ik in dit stuk aan het licht wil brengen.

De crisis als 'intern' probleem

In de sociologie fungeert de sociologie van de sociologie als de voornaamste inventarisatie van alle mogelijke beschrijvingen, en soms verklaringen, van plaatsgevonden hebbende werkzaamheden in de sociologie. Deze sociologie van de sociologie is geen homogene vergaarbak. Het mag bovendien geen nieuw specialisme worden, want dan zou het zijn voornaamste functie verliezen, die van de noodzakelijke tussenfase in het kader van de 'wederopbouwwerkzaamheden' die aan de gang zijn. Als sociologen van de sociologie zich dan gaan afvragen of de fundamenteen die sinds de 'glorieuze' jaren zo vanzelfsprekend leken, in feite wel zo hecht waren, komen ze op een gebied terecht waar anderen al lange tijd specialistische kennis hebben opgebouwd; dan snijden ze filosofische en wetenschapsfilosofische vragen aan: wat is wetenschap, wat is kennis, wat is waarheid, wat is objectiviteit, wat is logika, wat is ideologie en dergelijke. In deze betekenis is de sociologie van de sociologie een crisisbezigheid met een sterk moraliserende intonatie. Het is niet alleen een kritische inventarisatie van wat sociologen hebben gedaan, met het oo op

wat ze doen en gaan doen, het is ook een bezigheid waarbij er driftig wordt gezocht naar uitwegen uit de vele dilemma's die gesignaleerd worden.

In de sociologie, zeker die in de Verenigde Staten en West Europa, was de methodologie gebaseerd op de opvattingen van Angelsaksische wetenschapsfilosofen. Lange tijd overheersten de ideeën van Karl Popper de modernere sociologische methodologie. Zoals ik opmerkte, met het doordringen van de inzichten van Kuhn kwamen ook in de methodologie andere opvattingen potentieel aan bod (14), maar ook daar werden de mogelijke gevolgen voor sociologiebeoefening nauwelijks geanalyseerd.

Om zo iets te kunnen doen moeten natuurlijk de opvattingen van waaruit men vertrekt, wel bekend zijn. Ik kan daar in het kader van dit stuk niet voldoende op ingaan en zal de hoofdpunten dratisch moeten samenvatten (15).

Voordat ik dan enkele opmerkingen wil maken moet eerst nog worden gezegd dat de positie van Popper werd 'overgenomen' door I. Lakatos, zodat het huidige debat vooral gaat tussen de inzichten van Kuhn en Lakatos. Een eerste kennismaking met deze inzichten leert ons dat Kuhn en Lakatos op praktisch elk punt met elkaar van mening verschillen. Hun probleemstelling luidt ongeveer: wat is wetenschap, wat is wetenschappelijke kennis, hoe komt die tot stand en hoe groeit ze? Dat zo'n vraagstelling een zeer ingewikkelde is behoeft geen betoog. Dat zo'n vraagstelling moet leiden tot een specifieke formulering van de problemen - namelijk zodanig dat ze overzichtelijk en handelbaar blijven - evenmin.

De meest konkrete vraagstelling op dit niveau luidt: hoe behandelen wetenschappers hun wetenschappelijke problemen en puzzles - en wat zijn dat? - en hoe zouden ze dit moeten doen?

Het standpunt van Popper en Lakatos komt erop neer dat een wetenschap in een staat van permanente revolutie verkeert, cq. dient te verkeren. Dit moet dan ~~te~~weegebracht worden door het voortdurend trachten te falsificeren van wetenschappelijke uitspraken zoals die zijn geformuleerd in wetenschappelijke theorieën. Popper's idee omtrent het hoe van een dergelijke procedure, zijn falsifikatieprincipe dat lange tijd ook in de sociologie overheerste, is volgens Lakatos niet houdbaar. Het is namelijk niet mogelijk een theorie empirisch te bewijzen, en ook niet om haar empirisch te weerleggen. De kern van Lakatos' redenering komt erop neer dat het onmogelijk is een theorie te falsificeren met behulp van DE feiten, maar dat falsifikatie moet worden opgevat als een relatie tussen opeenvolgende theorieën: theorieën worden alleen ver-

worpen als er een 'betere' theorie voorhanden is. Voor dit 'beter zijn' hanteert Lakatos enkele universele criteria, zoals Kunneman uiteenzet. Belangrijk is verder dat Lakatos eigenlijk niet spreekt over één theorie, maar sterk de nadruk legt op 'samenhangende series theorieën', door hem onderzoeksprogramma's genoemd. Voor elk onderzoeksprogramma zijn er altijd twee soorten bezigheden te onderscheiden: enerzijds moeten de centrale ideeën van het programma in kwestie worden gespecificeerd, anderzijds moeten er een aantal hulp-hypothesen worden gekonstrueerd die een beschermende laag moeten gaan vormen rond de kernideeën en op die manier een schokbrekerfunctie vervullen gaan. Wanneer heeft een programma succes? Als het leidt tot zg. progressieve probleemverschuivingen. Om daarover te kunnen oordelen - en het gaat dan om de inhoud van programma's - zijn universele criteria nodig. Voor mezelf is het evident dat het 'beter zijn' van de ene theorie boven de andere, binnen een programma, alleen kan worden beantwoord wanneer er sprake is van stabiliteit in de probleemstelling waarmee zo'n programma zich bezighoudt. Dit ligt waarschijnlijk in de natuurwetenschappen anders dan in de sociale wetenschappen. In de natuurwetenschappen is het mogelijk een opklimmend rijtje namen op te stellen dat nauwelijks wordt betwist - Ptolemaeus, Copernicus, Kepler, Newton, Hinstein -, terwijl dit in de sociologie niet te doen is. De grootste moeilijkheid lijkt me te zijn het aangeven op welke wijze de methodologie van Lakatos vruchtbaar kan zijn voor de sociologie, een probleem dat ook Kunneman aanstipte.

Hetzelfde geldt met betrekking tot de opvattingen van Kuhn. Hij ontkent dat wetenschap in een staat van permanente revolutie verkeert, cq. kan verkeren. Er zijn wel telkens terugkerende perioden van crisis, die in de natuurwetenschappen hebben geleid tot het 'opklimmende rijtje', maar belangrijker zijn de perioden van normale wetenschapsbeoefening, waarin de zg. fundamentele vragen geen rol spelen, omdat ze zijn beantwoord en stilzwijgend als legitimering dienen voor de belangrijke werkzaamheden die Kuhn het oplossen van puzzles noemt. Een crisis kan alleen tot stand komen wanneer er binnen die normale wetenschappen problemen beginnen op te duiken - naarmate er mee wordt gewerkt en het paradigma waarop deze normale wetenschap is gebaseerd, beter bekend begint te worden - die men niet kan oplossen; de zg. anomalieën. Eerst zal men in zo'n geval de theorie die die normale wetenschap beheerst een beetje aanpassen (totdat het onverwachte van eerst het verwachte van straks is geworden), maar een dergelijk proces van aanpassing kan niet eindeloos doorgaan. Er komt een ogenblik dat men inziet te zijn aanbeland

bij de fundamenteën van het paradigma in kwestie, en dat zal eventueel leiden tot de afbraak van dit paradigma en haar vervanging door een nieuw (16).

Er zijn natuurlijk enkele duidelijke verschillen tussen Lakatos en Kuhn. Zo is er bij Kuhn geen plaats voor universele criteria. Wetenschap vindt alleen plaats in wetenschappelijke gemeenschappen, die hij noodzakelijkerwijze opvat als autonome groeperingen (wat ze slechts gedeeltelijk zijn: wie bepaalt bijvoorbeeld, wat een wetenschappelijke gemeenschap is?) Bij Kuhn is, met andere woorden, de zg. 'community structure of science' het centrale punt, bij Lakatos is dat zeker niet het geval.

Men kan deze lijst uitbreiden, maar de hoofdzaken lijken wel gezegd. De eindindruk is nogal verwarrend. Kuhn is een subjectivist, een relativist (ook al zegt hij zelf te geloven in een uiteindelijk evolutionaire ontwikkeling van de wetenschap), een elitist die niet konsekwent is; Lakatos is een objectivist die in eeuwige criteria gelooft, waarmee hij zichzelf en de zijnen dan bestempelt als demacationisten.

Hoe bepaal je als simpel socioloog nu een keuze in dit aanbod? Zoals ik al eerder heb gezegd, in dergelijke gevallen moet de vraag naar de 'bijbehorende sociologie' de doorslag geven en deze vraag is nauwelijks uitgewerkt. Als ik dan een uitermate summiere poging doe me op dit moment zo'n voorstelling te maken, dan is het eerste dat me opvalt het minder duidelijk worden van de sterke verschillen die er tussen hen bestaan. Een belangrijke reden daarvoor is dat men in de sociologie niet zo gemakkelijk kan werken met de autonome, logische categorieën waarmee wetenschapsfilosofen nu eenmaal kunnen (en moeten) werken (17). De sociologie moet zich tevreden stellen met het werken met categorieën die tenminste gedeeltelijk zijn ingevuld, waardoor haar speelruimte hier kleiner is.

Natuurlijk staat het iedereen vrij z'n standpunt in dezen te bepalen en dat zo hartstochtelijk te verdedigen als hij wil. Zelf meen ik dat de ideeën van Kuhn, Polanyi en Feyerabend meer mogelijkheden bieden voor de sociologie dan die van Popper en Lakatos. Maar welk standpunt men ook wenst in te nemen, men zal het moeten vertalen in termen van een werkprogramma voor de sociologie, al was het alleen maar voor de duidelijkheid van het ingenomen standpunt.

Konklusie

Als men zich afvraagt hoeveel aanzetten, suggesties en dergelijke er al aangedragen zijn om uit deze kri-

sis te geraken, dan moet het wel gaan om grote getallen. Als men echter kijkt naar systematische opzetten, ziet het er wel wat minder gunstig uit. Die systematische opzetten moeten dan leiden tot werkprogramma's voor sociologiebeoefening, en daarvan zijn er maar weinig.

Nu kan men lang en breed in abstrakte door praten over: wat is een programma? Aan welke eisen moet het voldoen? Is het een Kuhniaanse opvatting van het opbouwen van normale wetenschap? Of is het een Lakatosiaanse versie van een onderzoeksprogramma? Ik geloof dat het nauwelijks mogelijk is dit nauwkeurig te definiëren. Het heeft veeleer een functie van explicitering van doelstellingen, werkwijzen en dergelijke, in de vorm van het opzetten, uitvoeren en evalueren van projecten, waardoor het mogelijk kan worden over de doelstellingen en alles wat daarbij hoort te oordelen en er eventueel iets mee te doen.

Bijlage

Als men dan even nadenkt over de vraag welke programma's of projecten mogelijk zijn, dan zijn die mogelijkheden zeer talrijk; voor mij staat voorop dat hierbij de sociologie als vakgebied centraal moet staan, en op z'n minst als evaluatieplatform moet dienen (18).

Als ik zelf een projekt zou moeten opzetten (iets wat ik inderdaad doe), dan zou dat er ongeveer als volgt uitzien: ik heb in dit stuk de centrale vraag daarvoor al genoemd. 'In hoeverre zijn verschillende sociologische werkstijlen, gebaseerd op verschillende wetenschapsfilosofische ondergronden, inderdaad mogelijk?

Deze vraagstelling ziet er misschien niet zo ingewikkeld uit, maar ze is dat toch wel. Als men een begrip als 'werkstijl' wil pakken om aan de hand daarvan een inventaris te maken, die onderdeel vormt van bovengenoemde vraagstelling, dan blijkt al snel dat het niet een eenvoudig instrumenteel begrip is. Het is een begrip dat sterk vervlochten is met de hele (karakterisering van de) ontwikkeling van de sociologie, zoals die ook blijkt uit veel sociologie van de sociologie, veel kritieken uit meer systematische hoek (in de zin van stromingen en/of politieke stellingnames), en er zijn belangwekkende opmerkingen over gemaakt in de huidige debatten in de wetenschapsfilosofie.

Vooraf op dat laatste niveau zijn, zoals ik al heb opgemerkt, de problemen op scherp gezet, en voordat het mogelijk is deze te beoordelen moet men ze uitwerken tot sociologische werkprogramma's.

Naar mijn overtuiging is vooral het debat tussen Kuhn en Lakatos een goed beginpunt voor dit werk. Zo-

wel in Kuhn's opvattingen over en beschrijvingen van normale wetenschap en (het probleem van) de anomalieën, als in Lakatos' formuleringen van programma's is een belangrijke sleutel te vinden, waarbij dan de ideeën van Feyerabend (Against Method) als stoorzender kunnen fungeren.

Voor al Kuhn's opmerkingen over de 'community structure of science' en zijn wat moeizame behandelingen van het begrip 'wetenschappelijke gemeenschap(pen)', kunnen veel aanwijzingen opleveren voor een poging een begrip als 'werkstijl' te beschrijven en te interpreteren: immers allerlei kognitieve-, sociale-, markt- en organisatie factoren en relaties monden uit in een term als 'werkstijl'. Nu heeft Kuhn al eens gezegd dat dergelijke onderzoeken zich zullen moeten richten op het gedrag - in brede zin - van wetenschappelijke gemeenschappen (of, bepaalde wetenschappers, HW); niet omdat men dan uit de problemen zou zijn, maar omdat zo'n benadering de enige lijkt te zijn, waarbij men zo empirisch mogelijk te werk kan gaan, en dat is bij zo'n opzet als ik voorsta een noodzaak. Het is echter helemaal niet eenvoudig om een wetenschappelijke gemeenschap uit te kiezen, ook al omdat in de huidige crisissituatie deze gemeenschappen op andere dan formele gronden niet zo eenvoudig te identificeren zijn. Bovendien heb ik op z'n minst de indruk dat een dergelijke taak (nog niet zo gespecificeerd) een wat erg grote onderneming zou zijn. Daarom lijkt het me verstandig mijn toevlucht te nemen tot een oude wetenschappelijke werkwijze, namelijk die van een voorstudie. Die voorstudie wil ik dan richten op het werk van iemand die ik al lang bewonder, C. Wright Mills. Deze keuze heeft voor mij meerdere voordelen. Niet alleen is zijn hele carrière grotendeels bepaald door zijn 'afwijkende' werkstijl, hij heeft daarover ook veel geschreven, en, tot slot, is er over hem en zijn werk veel verschenen, dat van belang kan zijn. De kritieken op het werk van Mills zijn bovendien uit duidelijk verschillende gedachtengangen geschreven, hetgeen mijn opzet kan vergemakkelijken. Op dit moment wil ik hierop niet verder ingaan. Ik kan dat beter bewaren tot er meer op papier staat.

Het wordt, zo gezien, een project in de sociologie van de sociologie. Ik heb al eerder opgemerkt dat dit een verzamelnaam is voor veelsoortige bezigheden, die geen doel op zichzelf kunnen en mogen zijn. Daarom is het dan ook noodzakelijk dat allerlei werkzaamheden in die sociologie van de sociologie gesystematiseerd worden, waardoor ze uiteindelijk niet meer zullen behoren tot de sociologie van de sociologie.

NOTEN

- 1) Mijn opmerking heeft niet de bedoeling de motieven van deze sociologen in twijfel te trekken. Die doen namelijk niet veel ter zake.
- 2) Het is heel wel mogelijk dat dit het sterkst geldt voor de methodologie, en dat "andere bijvakken" een soortgelijke rol vervullen op andere onderdelen van de sociologie. Ik ga hierop niet verder in.
- 3) Het gaat hier natuurlijk om die wetenschapsfilosofen die men momenteel het meest tegenkomt (Popper, Lakatos, Kuhn, Polanyi, Feyerabend). De marxisten laat ik hier buiten beschouwing.
- 4) Als voorbeelden: R. Friedrichs, D.L. Phillips, T. Ferguson, L. Sklair, J. Urry, R. Klima.
- 5) Deze vraag werd al veel eerder gesteld door C. Wright Mills in "The Sociological Imagination", een bij nader inzien toch niet zo gemakkelijk boek.
- 6) Kuhn's opmerking over gestalt zijn in dit verband van belang, ook al werkt hij die zelf nauwelijks uit. Ik kan daarop hier niet ingaan.
- 7) Ik weet dat men dit niet altijd zelf in de hand heeft (gehad), maar die situatie lijkt niet meer te gelden.
- 8) Dit probleem vormt ook een moeilijkheid voor wetenschapsfilosofen, ook al gaan die veelal te werk alsof het niet zo was. Als voorbeeld kan genoemd worden de "incommensurability" problematiek bij Kuhn, toch wel een belangrijk thema. Als deze inderdaad bestond zou er ook geen sprake meer kunnen zijn van enige zinnige dialoog, maar de mogelijkheden daartoe zijn er wel, ook al is het niet eenvoudig (het "vertaalprobleem").
- 9) Volgens R.F. Beerling is de crisis helemaal geen specifiek verschijnsel voor de sociologie, ook al is die door haar "dualistische" karakter (ze gaat over de maatschappij waarin ze zelf bestaat) waarschijnlijk extra gevoelig voor dit soort zaken.
- 10) Zie bv. R. Friedrichs 'Choice and Commitment in Social Research'.
- 11) Misschien is de term 'herontdekking' meer op z'n plaats; het is uiteindelijk geen nieuw punt. Herontdekking heeft meer betrekking op een hernieuwd beseft van iets, en dat lijkt op de sociologie van toepassing.
- 12) Wetenschapsfilosofen, tenminste de overheersende Angelsaksische kringen, denken vanuit een assumptie

van volstrekte autonomie. Alles wat met wetenschap samenhangt is geheel onder controle.

- 13) Zij het dan dat men daarbij niet gedwongen is "hetzelfde" te doen als diegenen die nu zo sterk worden bekritiseerd. Het betekent wel dat de sociologie centraal blijft stellen, vandaar ook weer die eis van sociologische werkprogramma's.
- 14) Hoewel deze zeker niet rechtstreeks uit Kuhn af te leiden zijn.
- 15) Een redelijk overzicht bieden D.L. Phillips (Paradigms, Falsification and Sociology), H. Kunneman (Sociomethodologie), L. Sklair (Organized Knowledge) en de bundel "Criticism and The Growth of Knowledge".
- 16) Zo elegant zal het vaak niet gaan. Een extra probleem in de sociologie is dat deze nooit helemaal monoparadigmatisch is geweest; aan de hoofdzaken van Kuhn's betoog doet dit niets af, ook niet voor wat betreft de sociologie.
N.B. Als men Kuhn zo leest, dan gaat een paradigma nooit stuk door aanvallen van buitenaf, maar altijd van binnenuit (de anomalieën), ook al kunnen "anderen" dit proces versnellen door anomalieën aan te dragen.
- 17) Men kan denken aan: paradigma, normale wetenschap, anomalie, onderzoeksprogramma, progressieve probleemverschuiving. Zie hun definitie, bij de auteurs.
- 18) Hiervoor is het wel vereist dat men een sociologie opvatting kan aanbieden; in een crisis geen eenvoudige opgave, omdat juist die sociologie zelf zo ter discussie staat. Mijn opmerking wil alleen een aanbeveling zijn voor een uitspraak daarover.

LITERATUURVERWIJZINGEN

- R.F. Beerling, Sociologie en Wetenschapskrisis, Meppel 1973a
- R.F. Beerling, Wijzgerig Sociologisch Verkenningen, Deventer 1973b (een selectie uit de bundel I en II)
- R.F. Beerling e.a.(red.), Onderzocht en Overdacht, Sociologisch Opstellen voor prof.dr. F. van Hoen, speciaal nummer van Mens en Maatschappij (1972)
- R. Friedrichs, A Sociology of Sociology, New York 1970
- R. Friedrichs, 'Choice and Commitment in Social Research', in: J. Douglas (ed.) The Impact of Sociology, New York 1970

- A.W. Gouldner, The Coming Crisis in Western Sociology, London 1970
- H. Kunneman, 'Sociomethodologie', in: Amsterdams Sociologische Tijdschrift (1974, nr. 1)
- T.S. Kuhn, The Structure of Scientific Revolutions, Chicago 1970 (2e uitgebreide druk)
- J. Lakatos en A. Musgrove (eds), Criticism and the Growth of Knowledge, Cambridge 1970
- C. Wright Mills, The Sociological Imagination, London 1970 (Penguin)
- C. Wright Mills, Power, Politics and People, New York 1972 (herdruk, paperback)
- D.L. Phillips, 'Paradigms, Falsification and Sociology', in: Acta Sociologica, Vol. 16, no 1.
- D.L. Phillips, Abandoning Method, San Francisco 1973
- L. . Reynolds and J.M. Reynolds (eds), The Sociology of Sociology, New York 1970
- L. Sklair, Organized Knowledge, London 1973 (Paladin)
- E.A. Tiryakian (ed.), The Phenomenon of Sociology, New York 1971